

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/16>

Андрух В.В.

Донецький державний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСКАРЖЕННЯ У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена визначенню поняття ефективності оскарження у досудовому кримінальному провадженні. Зазначено, що зміст категорії ефективності в теорії кримінального процесу здебільшого розглядається з позиції результативності та дієвості. Наголошено на взаємозв'язку ефективності кримінального провадження з реалізацією права особи на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності. Встановлено, що для визначення змісту ефективності оскарження важливе значення має цільовий аспект, який полягає у досягненні мети щодо забезпечення процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у кримінальному провадженні. Водночас акцентовано увагу, що процедура оскарження слугує дієвим інструментом для перевірки законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів на предмет забезпеченості / незабезпеченості прав, свобод і законних інтересів людини. Констатовано, що ефективність оскарження має відповідати вимозі щодо оперативності здійснення судової перевірки, пов'язаної із забезпеченням процесуальних прав і захисту матеріальних прав людини. Визначено, що ефективність оскарження у досудовому провадженні досягається шляхом послідовного застосування сукупності принципів кримінального провадження, в тому числі верховенства права, законності, доступу до правосуддя, розумності строків. Відмічено, що ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні не залежить від вирішення судом питання про задоволення (часткове задоволення) або відмову у задоволенні скарги. Підсумовано, що залишення скарги без розгляду свідчить про неефективність оскарження у досудовому провадженні через відсутність фактичного вирішення питань щодо забезпечення процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Ключові слова: досудове кримінальне провадження, ефективність оскарження, законність, матеріальні права, процесуальні права, судова перевірка.

Постановка проблеми. Інститут оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів відіграє важливу роль у гарантуванні реалізації процесуальних та матеріальних прав заінтересованих учасників кримінального провадження та інших заінтересованих осіб. При цьому потреба у перевірці правомірності та законності рішень та дій (бездіяльності) нерідко виникає вже на стадії досудового розслідування, в межах якої сторона обвинувачення здійснює кримінальне переслідування щодо особи шляхом застосування заходів кримінально-процесуального примусу,

які в тій чи іншій мірі зачіпають основоположні права і свободи людини. В цьому контексті інститут оскарження у досудовому кримінальному провадженні має бути ефективним, оскільки факт звернення з відповідною скаргою не означає належного й швидкого вирішення завдань, пов'язаних із забезпеченням процесуальних і захистом матеріальних прав. Однак в теорії кримінального процесу не вироблено змістовних підходів до визначення поняття ефективності оскарження у досудовому кримінальному провадженні, що свідчить про неоднакове розуміння цілей та призначення цього інституту, існування ризи-

ків неконтрольованого обмеження прав, свобод і законних інтересів людини всупереч загальним засадам кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження ефективності застосування різних процесуальних інститутів, у тому числі й на стадії досудового розслідування, присвячено низку наукових напрацювань таких вітчизняних фахівців як М. І. Бортун, І. В. Гловюк, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, Д. І. Клепка, Л. М. Лобойко, Т. О. Лоскутов, Ю. В. Стеценко, О. М. Федорів та інших. Попри те, що в доктрині кримінального процесу науковці звертали увагу на критерії ефективності різних правових явищ, у тому числі оскарження під час досудового розслідування, поза увагою наукових досліджень залишається питання щодо визначення поняття оскарження у досудовому кримінальному провадженні в контексті забезпечення (захисту) процесуальних та матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини. Це потребує здійснення подальших наукових пошуків і змістовного обґрунтування визначеного поняття.

Постановка завдання. Метою статті є вирішення наукового завдання, пов'язаного з визначенням поняття ефективності оскарження у досудовому кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до тлумачного словника зміст ефективності (від лат. *effectivus* – дійовий) полягає в отриманні потрібних наслідків, а тому зазвичай розглядається у взаємозв'язку з дієвістю та співвідношенням поставлених цілей з фактичним отриманим результатом [1, с. 358; 2, с. 303]. У загальному розумінні ефективність розглядають як організаційну систему спрямовану на досягнення результативності її функціонування [3, с. 7]. При цьому в зарубіжних дослідженнях наголошено, що в широкому значенні поняття ефективності охоплює декілька структурних компонентів, таких як дієвість (рівень досягнення мети), оперативність (співвідношення виконання поставлених завдань та витрат часу), економність (рівень використання ресурсів), якість (рівень відповідності вимогам та призначенню). В цілому критерій ефективності оцінюється крізь призму системи показників, що відображають кожну з названих елементів [4, с. 1136; 5, с. 474–475]. Така структура ефективності, на наше переконання, дозволяє спрямувати будь-яку діяльність, в тому числі й кримінальну процесуальну, на результативне й абсолютне досягнення поставлених цілей і виконання передбачених завдань. Проте для визначення поняття

ефективності оскарження у досудовому провадженні недостатньо спиратись на загальнофілософські погляди, тому що останні не враховують низку особливостей, що виникають і розвиваються виключно в межах кримінальних процесуальних відносин, зокрема специфіку правових механізмів, пов'язаних з реалізацією права на оскарження, роль судових органів у дотриманні вимог законності та обґрунтованості рішень та дій (бездіяльності), забезпечення процесуальних гарантій швидкого розгляду скарг, динаміку взаємодії між суб'єктами кримінального провадження тощо. За таких умов ефективність оскарження перебуває у тісному взаємозв'язку з загальною результативністю досудового провадження, а тому не може відокремлюватися від вимог кримінального процесуального законодавства та не враховувати європейські стандарти захисту прав людини. В іншому випадку забезпечити швидке та дієве досягнення мети оскарження процесуальних рішень, дій (бездіяльності) слідчого, прокурора та процесуальних рішень слідчого судді вбачається недосяжним завданням.

Як зазначає О. М. Федорів, для визначення сутності ефективності важливим є його цільовий аспект, що спирається на досягнення прогнозованого результату, який полягає у якісному дотриманні конвенційних прав людини [6, с. 172]. Беручи до уваги, що за своєю природою поняття ефективності відображає найвищий рівень відповідності результатів будь-якої діяльності всій сукупності поставлених завдань, то справедливо вбачається позиція деяких процесуалістів, що гарантування права на оскарження рішень, дій (бездіяльності) корелюється з якістю та ефективністю всього кримінального судочинства [7, с. 224]. Разом з тим, М.Є. Савенко зауважує, що ефективність у досягненні завдань стадії досудового провадження значною мірою залежить від оперативності прийняття рішень [8, с. 385]. Тож якщо ефективність кримінального провадження пов'язана із забезпеченням права на оскарження і оперативним прийняттям відповідних рішень, на нашу думку, необхідно розглянути окремі критерії, які сприяють досягненню найбільшої результативності цього інституту.

В теорії кримінального процесу під оскарженням розуміють врегульовану кримінальним процесуальним законодавством діяльність учасників кримінального процесу щодо подання, прийому, реєстрації, розгляду та вирішення скарги стосовно допущеного порушення прав, свобод та законних інтересів осіб шляхом прийняття від-

повідного рішення, здійснення конкретних дій (бездіяльності) посадовими особами, які ведуть процес [9, с. 300]. Крім того інститут оскарження є системою контролю, що передбачає досягнення конкретного результату [10, с. 475]. Безумовно, найважливішим елементом ефективності оскарження у досудовому провадженні є досягнення мети щодо забезпечення процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у кримінальному провадженні. При цьому необхідно зауважити, що процедура оскарження не є самоціллю, а слугує інструментом для перевірки законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів на предмет забезпеченості / незабезпеченості прав, свобод і законних інтересів людини. Власне сам процес судової перевірки дозволяє виявити дефекти забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини та запобігти можливим порушенням останніх у досудовому кримінальному провадженні.

Таким чином, незалежно від того, яке рішення прийме суд – задовольнить (частково задовольнить) скаргу чи відмовить у її задоволенні – інститут оскарження буде визнано ефективним, якщо за його допомогою буде встановлено наявність або відсутність порушень (обмежень) прав, свобод і законних інтересів людини в межах встановленої правової процедури, а законність рішень, дій (бездіяльності) буде об'єктивно перевірена. Тобто ефективність оскарження визначається з урахуванням здійснення фактичної перевірки законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності органів кримінального судочинства на предмет забезпеченості / незабезпеченості прав, свобод і законних інтересів людини, а не у формальному поданні (прийомі, реєстрації) скарги.

З іншого боку застосування інституту оскарження буде неефективним, якщо не буде проведено належної судової перевірки законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів на предмет гарантування прав, свобод і законних інтересів людини. Така ситуація вказує на те, що інститут оскарження не виконує своєї основної функції і не забезпечує справедливий та об'єктивний розгляд скарг, а, отже, є неефективним.

Іншим прикладом неефективності оскарження у досудовому провадженні може слугувати ситуація, коли скарга залишається судом (слідчим суддею) без розгляду. Якщо подана скарга залишається без розгляду через недотримання формальних вимог, судова перевірка законності

та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів не здійснюється. Відсутність фактичної судової перевірки законності та обґрунтованості оскаржуваних рішень, дій або бездіяльності означає, що мета (призначення) оскарження у досудовому кримінальному провадженні не досягнута. У такому випадку оскарження є неефективним, оскільки суд (слідчий суддя) не перевіряв забезпеченість / незабезпеченість прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Отже, про ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні свідчить проведення об'єктивної і неупередженої оцінки обґрунтованості та правомірності рішень, дій чи бездіяльності, які вплинули чи могли вплинути на процесуальне становище особи та її фундаментальні права, свободи і законні інтереси, а не прийняття рішення суду (слідчого судді) щодо задоволення / відмови у задоволенні скарги.

Водночас у питанні визначення змісту ефективності не доречно обмежуватися лише досягненням конкретних цілей оскарження, оскільки спрямованість останнього головним чином обумовлена приписами норм кримінального процесуального законодавства та впливає зі змісту принципів кримінального судочинства. Тому виклад змісту поняття ефективності оскарження у досудовому кримінальному провадженні потрібно здійснювати через аналіз і застосування загальних засад кримінального провадження, визначених у ст. 7 КПК України. Зокрема принцип верховенства права передбачає можливість відновлення порушених прав і свобод шляхом здійснення судового захисту (ст. 8 КПК України). Разом з тим реалізація цього принципу вимагає суддівської дії за тих ситуацій, коли виникають суперечливі норми одного ієрархічного рівня [11, с. 483]. Наступним принципом є законність, відповідно до якого всі процесуальні дії та рішення повинні відповідати положенням кримінального процесуального законодавства (ст. 9 КПК України). Відповідно, існування інституту оскарження сприяє тому, щоб рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування та слідчого судді не суперечили встановленим вимогам [12, с. 12–13]. Поруч з цим, якщо положення кримінального процесуального закону не врегульовують окремі аспекти кримінального провадження, тоді з огляду на принцип законності мають застосовуватись засади кримінального провадження, визначені в ч. 1 ст. 7 КПК України, в тому числі й забезпечення права на

оскарження процесуальних рішень, дій (бездіяльності) (ст. 24 КПК України).

Окремо варто звернути увагу на принцип доступу до правосуддя, який дозволяє не лише захищати порушені права та законні інтереси в суді, але й реалізовувати інші процесуальні права, в тому числі й право на оскарження. Разом з тим, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Bellet v. France» висловив позицію, що для визнання ефективності принципу доступу до суду необхідно щоб особа володіла чіткою практичною можливістю оскаржити акт, з якого розпочато втручання у її права [13]. Також значний вплив на ефективність оскарження справляє дотримання принципу розумності строків, який гарантує здійснення судової перевірки поданої скарги за максимально короткий проміжок часу (ст. 28 КПК України). Зважаючи на оперативність як одну з основних характеристик досудового провадження в цілому, та судового контролю зокрема, строк розгляду скарг повинен спиратися на мінімальний термін часу, необхідний для цього [14, с. 671; 15, с. 12]. Така вимога корелюється з низкою рішень ЄСПЛ щодо розумного строку кримінального провадження, коли надмірне затягування тривалості суперечить положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки особа довгий час вимушена знаходитись у невизначеному стані [16]. Зрештою, будь-яке порушення принципу розумності строків призводить до не виправданого затягування процедури перевірки законності й обґрунтованості рішень, дій або бездіяльності сторони обвинувачення або рішень слідчого судді, що не сприяє ефективності вирішення питання щодо забезпеченості процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Таким чином, одним з ключових критеріїв, що визначаються ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні є вимога щодо оперативності здійснення судової перевірки, пов'язаної із забезпеченням процесуальних прав і захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

На підставі вищевикладеного необхідно констатувати, що поняття ефективності оскарження у досудовому кримінальному провадженні варто виводити з урахуванням змісту засад кримінального провадження. Застосування останніх створює сприятливі умови, за яких інститут оскарження стає дієвим і результативним інструментом забезпечення (захисту) прав, свобод і законних

інтересів людини. Тобто ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні досягається за допомогою послідовного застосування відповідної сукупності принципів кримінального провадження, так і кожного з них окремо.

Серед іншого, ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні значною мірою залежить від того, хто саме наділений правом на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування та рішень слідчих суддів. Суб'єкти права на оскарження мають істотний вплив на визначення ефективності цього інституту, адже саме вони ініціюють судову перевірку законності та обґрунтованості дій або рішень у досудовому кримінальному провадженні. Тож доволі проблемним питанням залишається визначення суб'єктів права на оскарження, окрім прямо визначених кримінальним процесуальним законом. Вбачається справедливим, що для здійснення захисту обмежених (порушених) процесуальних та матеріальних прав, свобод і законних інтересів шляхом оскарження заінтересований суб'єкт кримінальних процесуальних відносин не обов'язково повинен бути наділений відповідним статусом учасника кримінального провадження. Більш важливо, щоб ухвалені рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування та рішення слідчого судді так чи інакше стосувалися його прав, свобод чи законних інтересів [17, с. 188]. Тому для ефективною реалізації оскарження, з метою результативного забезпечення процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів, заінтересовані особи не можуть бути обмежені в ініціюванні судової перевірки законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів, виключно через відсутність певного процесуального статусу у досудовому кримінальному провадженні.

Висновки. Ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні – здатність оскарження на підставі якісних процесуальних норм та / або змісту принципів кримінального судочинства, шляхом судової перевірки законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів, що ініційована заінтересованими учасниками кримінального процесу або іншими заінтересованими особами, за мінімальний термін часу досягнути мети щодо забезпечення процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Ефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні не залежить від вирішення судом питання про задоволення (часткове задоволення) або відмову у задоволенні скарги, поданої заінтересованим учасником кримінального процесу або іншою заінтересованою особою. Як у випадку задоволення судом скарги, так і у разі відмови у задоволенні судом скарги, оскарження у досудовому кримінальному провадженні може бути як ефективним, так і неефективним. Критерієм ефективності оскарження у досудовому кримінальному провадженні є оперативна судова перевірка щодо забезпечення процесуальних

прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини.

Про неефективність оскарження у досудовому кримінальному провадженні свідчить рішення слідчого судді, суду щодо залишення скарги без розгляду. У такому випадку не здійснюється судова перевірка законності та обґрунтованості рішень, дій та бездіяльності сторони обвинувачення та рішень слідчих суддів, а тому не вирішується питання щодо забезпечення процесуальних прав, захисту матеріальних прав, свобод і законних інтересів людини у досудовому кримінальному провадженні.

Список літератури:

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Onions T. (ed.). The Oxford Dictionary of English Etymology. 1966. 1025 p.
3. Гупало А. О. Визначення змісту понять: «ефект» ефективність» та «результативність». *Проблеми формування змісту нової економіки XXI століття*. Київ. 2012. С. 6–9.
4. Palmer, S., & Torgerson, D. J. (1999). Definitions of efficiency. *Bmj*, 318(7191), 1136.
5. Margolis, S. E. (1987). Two definitions of efficiency in law and economics. *The Journal of Legal Studies*, 16(2), 471–482.
6. Федорів О. М. Європейські стандарти ефективності досудового розслідування: дис. ... док. філософії. Львів, 2023. 240 с.
7. Патюк С., Щербак І. Проблемні питання початку досудового розслідування в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 5. С. 241–246.
8. Савенко М. Є. Окремі питання забезпечення невідкладності апеляційного перегляду ухвал слідчих суддів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 5. С. 385–387.
9. Коваленко В. В., Л. Д. Удалова, Письменний Д. П. Кримінальний процес: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
10. Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Письменний Д. П. та ін. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. Д. П. Письменного, Л. Д. Удалової, М. А. Погорецького, С. С. Чернявського. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 780 с.
11. Дроздов О. М., Дроздова О. В. Актуальні питання апеляційного оскарження ухвали суду про накладення арешту на майно у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 480–485.
12. Чорнобук, В. І. Законність та обґрунтованість процесуальних рішень судді в порядку судового контролю у досудових стадіях кримінального процесу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса. 2007. 25 с.
13. Case of *Bellet v. France*, № 23805/94, 04.12.1995. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES011035> (дата звернення 26.08.2024).
14. Шаренко С. До питання доцільності унормування вимог до скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дільничного, прокурора під час досудового розслідування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 666–674.
15. Нор В., Крикливець Д. Окремі особливості порядку з'ясування обставин і перевірки їх доказами під час розгляду скарг слідчим суддею. *Law of Ukraine*. 2017. № 12. С. 11–18.
16. Case of *McFarlane v. Ireland*, № 31333/06, 10.09.2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-100413%22%5D%7D> (дата звернення 26.08.2024).
17. Савенко М. Є. Суб'єкти реалізації права на апеляційне оскарження ухвал слідчого судді. *Право і суспільство*. 2019. № 6. Ч. 2. С. 187–193.

Andruk V.V. THE CONCEPT OF EFFECTIVENESS OF APPEAL IN PRE-TRIAL CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the definition of the concept of effectiveness of appeal in pre-trial criminal proceedings. It is noted that the content of the category of efficiency in the theory of criminal procedure is mostly considered from the perspective of effectiveness and efficiency. The author emphasizes the interrelation of the

efficiency of criminal proceedings with the exercise of a person's right to appeal against procedural decisions, actions or omissions. It is established that in order to determine the content of the effectiveness of appeal, the target aspect is of great importance, which is to achieve the goal of ensuring procedural rights, protection of substantive rights, freedoms and legitimate interests of a person in criminal proceedings. At the same time, the author emphasizes that the appeal procedure serves as an effective tool for verifying the legality and validity of decisions, actions and inactions of the prosecution and decisions of investigating judges in terms of ensuring/not ensuring human rights, freedoms and legitimate interests. It is stated that the effectiveness of appeal must meet the requirement of promptness of judicial review related to the enforcement of procedural rights and protection of substantive human rights. It is determined that the effectiveness of appeal in pre-trial proceedings is achieved through the consistent application of a set of principles of criminal proceedings, including the rule of law, legality, access to justice, and reasonableness of time. It is noted that the effectiveness of appeal in pre-trial criminal proceedings does not depend on the court's decision to uphold (partially uphold) or dismiss the appeal. It is concluded that leaving the appeal without consideration indicates the ineffectiveness of appeal in pre-trial proceedings due to the lack of actual resolution of issues related to ensuring procedural rights, protection of substantive rights, freedoms and legitimate interests of a person in pre-trial criminal proceedings.

Key words: *pre-trial criminal proceedings, effectiveness of appeal, legality, substantive rights, procedural rights, judicial review.*